

RECENSIONER

Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist: *När kunden är kung. Effekter av en transnationell ekonomi*. Boréa Bokförlag, Umeå 2008. 280 s. ISBN 978-91-89140-56-1.

Östersjöregionen var på det kalla krigets tid ett delat område. Här gick en tydlig gräns mellan två ideologiska block och samhällssystem: kapitalismen i väst och kommunismen i öst. Drygt tjugo år efter murens fall präglas regionen i dag av en ny helhetssyn och en växande ambition att knyta kontakter över de olika ländernas gränser. I boken *När kunden är kung: Effekter av en transnationell ekonomi* granskar Södertörnetnologerna Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist den förment gränslöst orienterade nya ekonomins genomslag i den framväxande regionen. Framför allt fokuseras arbetets och arbetaridentitetens förändrade förutsättningar inom territorier som tidigare fanns på var sin sida om den ideologiska barriären: Sverige i väster samt Polen och den nygamla nationalstaten Lettland i öster.

Författarna är intresserade av den kulturella och ekonomiska förändring som länderna och samhällena i Östersjöregionen har genomgått efter kommunismens sammanbrott. För att kunna fånga de nya senmoderna och nyliberala villkorens karaktärsdrag undersöks parallellt två vanligen förhållandevis åtskilda sfärer av arbetslivet: industriarbete och prostitution. Inspiration hämtas från den sedan lång tid böljande diskussionen om modernitet, senmodernitet och globalisering, men också från sociologerna Edward Webster och Karl von Holdt, vilka utifrån sina studier av arbetsvillkor i Sydafrika är kritiska till den traditionella uppdelning mellan legitimt och illegitimt arbete som förekommer i forskningen. Webster och von Holdt föreslår i stället en modell i form av en cirkel där "arbetsvärlden [är] indelad i tre zoner som är asymmetriskt beroende av varandra". Zon 1 i denna cirkel, omfattande den formella arbetssektorn, är "Kärnan" i den nya arbetsvärlden. Här präglas villkoren av "stabla arbetsförhållanden, heltidsarbeten med avtalsenliga löner, sociala försäkringssystem och tillgång till såväl medborgerliga rättigheter som fackliga förmåner

och skydd". Zon 2 utgör däremot arbetsvärldens "Icke-kärna". Inom denna zon finns "de temporärt anställda på tidsbegränsade kontrakt eller i form av deltid- eller visstidsanställningar". Vidare karakteriseras zon 2 av "otrygghet, låga löner, inga fackliga rättigheter (i Sydafrika), utestängning från möjligheter till vidareutbildning etc.". Zon 3 heter den yttersta zonen i den senmoderna arbetsvärldens cirkel. Här finns såväl de som "utför oregistrerat arbete inom tjänstesektorn, som till exempel hushållsnära tjänster, gatuförsäljning och sextjänster" som "gruppen permanent arbetslösa". Det som Webster och von Holdt pekar på i den senmoderna utvecklingen är, enligt Lindqvist och Lindqvist, dels att det pågår "en tilltagande differentiering av arbetsvärlden i linje med de tre zonerna", dels att man kan se en växande fattigdom i världen genom att "antalet [arbetare] i zon 2 och 3 kontinuerligt ökar på bekostnad av zon 1" (s. 21–22). Motiven bakom författarnas val av studieobjekt avtecknar sig härmed: undersökningen av de senmoderna industriarbetarna syftar helt enkelt till att förstå den pågående förflackning av villkoren för arbetare som kan antas känneteckna senmoderniteten och som konkret innebär att arbetare flyttar från zon 1 till zon 2. Målet med studien av de prostituerades arbete tycks på samma grunder vara att fånga de nya former av fattigdom och utsatthet som förmodligen är särskilt påvisbara i zon 3.

Boken består efter inledningskapitlet av tre delar. I del 1, med rubriken "Arbetare i en gränslös värld", beskriver Mats Lindqvist de nya senmoderna villkoren för arbetare inom telecomkoncernen Flextronics. I del 2, "Östersjöns Bangkok? En transnationell sexmarknad", diskuterar Beatriz Lindqvist frågor om prostitution och trafficking i den samtida Östersjöregionen i allmänhet och utifrån relationen mellan Lettland och Sverige i synnerhet. I bokens tredje del, som bär titeln "När kunden är kung" och består av endast ett kapitel, binder de två författarna samman sina respektive undersökningar och drar utifrån detta ett antal slutsatser kring lönearbetets villkor i den nyliberala transnationella ekonomin.

Mats Lindqvist inleder sin del om arbetare i en gräns-

lös värld med att presentera telecomkoncernen Flextronics och den fabrik i Karlskrona som hans undersökning utgår från. Han betonar Flextronics senmoderna och flyktiga karaktär och dess ointresse för historia och ursprung. Karlskronafabrikens tidigare ägare Ericsson blir i detta avseende en kontrast till Flextronics. Ericsson till skillnad från Flextronics är ett nationellt situerat företag som gärna framhäver sin historia och sitt ursprung.

I kapitlet "Kunden i centrum", bokens längsta och av grundläggande karaktär tematiskt sett, framgår inledningsvis att arbetare inom tillverkningsindustrin inte längre odlar en tydlig antagonism gentemot företagsledning och kapitalägare. Med konsumtionssamhällets genombrott har det klassiska klasstänkandet förlorat sitt förklaringsvärde. Numera är det kunden med K som styr produktionens villkor. Kunden har därmed också förvandlats till den aktör som de anställda ska känna ansvar inför och som själv har ett ansvar för företaget. Kapitlet visar hur det marknadsekonomiska förhållningssättet genomsyrar allas föreställningar och praktiker. Senmodernitetens arbetare har inte minst internaliserat det nya kundperspektivet. De tänker och resonerar i samma marknadsekonomiska banor som sin arbetsledning. De otrygga arbetsvillkor som följer av den nya flexibla ordningen blir samtidigt föremål för större acceptans. Mats Lindqvist redogör emellertid också för den kritik som kan riktas mot den nya ordningen bland de anställda. Företaget må eftersträva en sorts familjekänsla på arbetsgolvet, den känslan krackelerar dock lätt med det höga tempot i arbetet och de tillfälliga och osäkra anställningarna.

Lika komplext kan de svenska arbetarnas förhållande till Flextronics fabriker i andra länder vara. Gdansk i Polen har tagit över en del av koncernens svenska produktion och Mats Lindqvist redovisar å ena sidan en förståelse för detta bland de anställda i Karlskrona, ett slags transnationell identifikation i forskarens ögon. Men relationen till Polen präglas också av en typ av nationell självhävdelse. De anställda i Karlskrona besitter en yrkeskompetens som polackerna saknar, är uppfattningen hos flera intervjuade.

I kapitlet "Idealarbetaren" får intervjupersonen Robert utgöra ett exempel på den nya individualismen inom arbetarkollektivet. Han representerar nyliberalismens idealarbetare som nästan förbehållslöst accepterar arbetsgivarnas flexibla ordning på arbetsplatsen. Robert tänker som en företagare och ser nästan inga problem med de nya anställningsvillkoren, som innebär att varje arbetare helt enkelt får räkna med att vara arbetslös

då och då. Mats Lindqvist uppmärksammar dock även vittnesbörd om den otrygghet och osäkerhet som det nya systemet kan ge upphov till bland de anställda. I det skenbart oskyldiga uttrycket "gå hem" frilägger han en ny form av ångest hos arbetare, som sammanhänger med att man förlorar sitt jobb och samtidigt sin sociala status.

Det avslutande kapitlet i Mats Lindqvists del handlar inledningsvis om fackföreningens besvärliga position i den nya ekonomin, då varsel och uppsägningar tillhör vardagen. Fackföreningen har begränsade möjligheter att påverka företagsledningen samtidigt som arbetarna nästan kan uppfatta den som lierad med cheferna. Mats Lindqvist påvisar också den grundläggande betydelse som informationen har fått i arbetslivet. Flextronics är på sätt och vis en tydlig exponent för det som inom forskningen har kallats för framväxten av det nya informationsamhället. Trots all information som cirkulerar råder det stor osäkerhet bland Flextronics anställda om var koncernens ledning befinner sig geografiskt sett och vem som egentligen har makten att genomdriva uppsägningar och nedläggningar.

Beatriz Lindqvist inleder sin del med två kapitel som i huvudsak behandlar de berättelser och föreställningar som finns i Sverige och andra länder i västvärlden om prostitutionen i Östeuropa och om det samhällsproblem som trafficking innebär. De specifika fenomenen är svåra att kartlägga och det finns en begränsad statistik när det t.ex. gäller trafficking. Däremot har populärkulturen, i form av exempelvis regissören Lukas Modyssons film *Lilja 4-ever*, lyckats ge trafficking ett ansikte hos allmänheten. I väst uppfattas därmed de prostituerade kvinnorna i öst som passiva offer för hänsynslös exploatering. De manliga profitörerna antas på motsvarande sätt vara ondskefulla skurkar.

I kapitlet med rubriken "Fattiga flickor med fallenhet för det materiella" tar sedan Beatriz Lindqvist avstamp i sitt lettiska fältarbete bland prostituerade och representanter för en kvinnoorganisation med det fingerade namnet Baltica. Intervjuer och observationer utgör grunden för en analys som strävar efter att se till individernas egna upplevelser och förhållningssätt. De prostituerade kvinnorna träder fram som individer och berättar om hur det är att sälja sex till män som, vad jag kan förstå, ofta är av utländsk (inklusive svensk) härkomst. Bilden av en relativt professionell inställning tonar fram. Kvinnorna ser sig inte som offer, utan menar att de väljer att sälja sexuella tjänster av olika logiska skäl. När de gör detta bjuder de dessutom aldrig ut något av sin inre personlighet. Prostitutionen är ofta ett slags roll man

spelar. Liksom i andra tjänsteyrken kan kvinnorna ibland vara särskilt måna om att göra ett gott arbete. Någon kan t.o.m. se den egna prostitutionen som en samhällstjänst i vissa fall. Den bild av de prostituerade som Beatriz Lindqvist tecknar är på så vis radikalt annorlunda än den bild av kvinnorna som passiva offer som dominerar i västvärlden. Kvinnoorganisationen Baltica som stöder de prostituerade i deras vardag vill inte heller se kvinnorna i fråga som offer. I den lettiska diskursen om prostitution beskrivs de prostituerade däremot som unga och lättledda landsbygdskvinnor som faller offer för storstadens flärd och kommersialism.

I kapitlet "Feministisk fostran på export" avrundar Beatriz Lindqvist sin analys av det senmoderna tillståndet genom att uppmärksamma den västerländska feminismens problem då budskapet om jämställdhet mellan könen ska spridas i länder i Östeuropa. Hon konstaterar sakligt att man ofta talar förbi varandra. Feminismen som har en utopisk ådra vill gärna beskriva de östeuropeiska kvinnorna som passiva offer – något som i längden medför att budskapet om jämställdhet har svårt att få fäste inte bara bland motsträviga män utan också bland de kvinnor i öst som känner sig utpekade och diskriminerade.

Boken grundar sig sålunda på två ytterst habila och spännande undersökningar. I Mats Lindqvists del tilltalas jag särskilt av det analytiska friläggandet av kundens perspektiv hos de anställda arbetarna på Flextronics. I Beatriz Lindqvists del är jag imponerad av djärvheten i det metodologiska tillvägagångssättet och kontrasterna som målas upp mellan den östra och västra sidan av Östersjöregionen, dvs. mellan Lettland och Sverige. I bokens avslutande del, i kapitlet med rubriken "Den starka staten", för författarna sedan en gemensam diskussion kring några centrala punkter som knyter samman de två studierna. Här återkommer man bl.a. till Websters och von Holdts cirkelmodell för de senmoderna arbetsvillkoren. Grundläggande är också utgångspunkten i sociologen Saskia Sassens resonemang om globalisering och nationalstat samt den brytpunkt som kan skönjas i den historiska utvecklingen för dessa två företeelser. Globaliseringen, slår författarna fast, är inte "en främmande kraft som hotar och försvagar nationalstaten" utan måste ses som en följd av den process som nationalstaterna är delaktiga i för tillfället. Globaliseringen vore helt enkelt inte "möjlig utan den strukturerande logik och de kapaciteter som nationalstaten ställer till förfogande" (s. 253).

I enlighet med Sassens perspektiv är globaliseringen

som starkast på det ekonomiska området. I detta fall är konsumtionsekonomins genombrott det mest iögonfallande. Föreställningen om människors rätt eller rent av plikt att handla (med) varor har blivit en central del i dagens globalt influerade samhällen. Samtidigt har staten i både väst och öst fått en ny och mer perifer roll gentemot sina medborgare. I kölvattnet av den ekonomiska globaliseringen växer kraven på ett slags nya subjektiviteter för medborgarna i de olika länderna. Östersjöregionen är i detta nya sammanhang en möjlig yta för ökade transnationella kontakter. I sitt arbete har Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist visat att dessa kontakter visst är möjliga, men att de också kan hämmas av både missförstånd och okunskap. Författarna tycks i detta avseende förespråka en globalisering underifrån där det ömsesidiga erkännandet av varandra och den kritiska omprövningen av olika sakförhållanden får genomsyra alla kontakter.

Till sist några ord om de två fältarbeten som boken bygger på. Hur dessa forskningsprocesser har förlöpt får man endast små vinkar om i den löpande texten. Mats Lindqvists arbete baserar sig på intervjuer med anställda vid Flextronics fabriker i Karlskrona och Visby (den senare nedlagd). Beatriz Lindqvist har tillbringat veckor i Lettland, där hon har följt och intervjuat prostituerade efter inledande kontakter med myndigheter och organisationer. Ungefär så mycket får man veta om metoden för undersökningarna vid läsningen av boken. Det är förstås mycket begränsad information. Som läsare och forskarkollega vill jag förstå hur undersökningarna har planerats och lagts upp. Vilka urvals- och avgränsningsprocesser som har genomlidits? Hur många har man intervjuat och hur har det gått till? Varför valde man att intervjua Flextronics anställda i Karlskrona, men inte de i Gdansk, trots att detta kunde ha fördjupat diskussionen om etnifiering och transnationella identifikationer i Östersjöregionen? Varför figurerar just en rektor, en matematiklärare, en barnmorska m.fl. som intervjupersoner under det lettiska fältarbetet, men inga utländska, dvs. icke-lettiska, sexköpare på besök i Riga? Om dylika spår hade följts upp, hade förstås undersökningarna blivit än krängligare både praktiskt och etiskt sett. Likväl hade det varit intressant att få veta hur författarna resonerade i de olika valsituationer som rimligen måste ha uppstått i olika lägen. Även det övriga materialet i undersökningarna – hemsidor, tidningsklipp m.m. – hade kunnat kopplas tätare till det etnografiska upplägget.

Markus Idvall, Lund